

ԿԱՐԾԻՔ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԵՐՋԱՆՅԱՆԻ «ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ՄԱՅՎԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՆԱՐ-ԴՈՍԻ
ԵՐԿԵՐՈՒՄ» ԹԵԿՆԱԾՈՒԿԱՆ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

1931 թվականի հունիսի 14-ին Թիֆլիսում հայ գրական հասարակությունը նշում է Նար-Դոսի գրական գործունեության 45-ամյակը: Նա, որ շրջապատին հայտնի էր ծայրահեղ համեստությամբ, հոբելյանական հանդեսի ելույթում ասում է. «Թող կեղծավորություն և ավելորդ համեստություն չնկատվի, եթե ասեն, որ իմ գրական ունակությունների մասին ես միշտ ավելի համեստ կարծիք եմ ունեցել, և այս 45 տարվա ընթացքում համեմատաբար այնքան քիչ բան եմ տվել մեր գրականությանը, որ պարզապես խիղճս թույլ չի տալիս ինձ արժանի համարելու այն մեծ պատվին, որ այս երեկո տվիք ինձ»¹: Այս խոսքերի հեղինակը մեզ է թողել գրական-ստեղծարանական մի ինքնօրինակ ու բարձր ժառանգություն, որի քննությունը մշտապես եղել է գրականագիտության ուշադրության կենտրոնում, այսօր էլ որոշակի հարցադրումների և նորովի ընթերցման իմաստով առթում է իր հետաքրքրությունը:

Հայտնի է, որ XIX դարի վերջին քառորդին հասարակական կյանքը կազմակերպող սոցիալ-փիլիսոփայական հայեցողությունն իր խոր անդրադարձն է ունենում գեղարվեստական գրականության գաղափարական-գեղագիտական հայեցակարգի վրա՝ առաջադրելով ազգային գոյության ու ժամանակի վրա ծանրացած տարատեսակ հարցեր, նաև՝ կենսական այն հարցադրումը, թե հնարավո՞ր է ընդունել նոր քաղաքակրթության պահանջներն ու միաժամանակ պահել ազգային ինքնությունը: Մտայնությունների բախման այս ժամանակահատվածում Նար-Դոսն իր ստեղծագործական որոնումներում առավելապես հակվում է ազգային-պահպանողականությանն ու մաքուր ազգային գաղափարախոսությանը՝ նրան վերագրելով հայի արքետիպի, ազգակազմիչ նշանների՝ ընտանիք, բարոյականություն, եկեղեցի, լայն իմաստով՝ նշանակիր արժեհամակարգի փոխանցման ու ազգային արժեքների պահպանման առաքելությունը: Մի առաքելություն, որ այսօր էլ խիստ կարևոր է և վերարժևորման կարիք ունի:

Տաթևիկ Մերջանյանի «Կյանքի և մահվան խնդիրը Նար-Դոսի երկերում» թեկնածուական ատենախոսությունը միտված է նարդոսյան աշխարհի և նրա բնակիչների նորահայաց քննությանը՝ պայմանավորված իրականության առաջադրած հիմնախնդիրների կենսունակությամբ: Հետազոտություն, որ ենթադրում է դժվար, ծավալուն աշխատանք, տեսական-մեթոդաբանական պատշաճ պատրաստություն,

¹ Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու չորս հատորով, Եր., Նաիրի, 1990, հատոր 4, էջ 73:

նաև տեսական ընդհանրացումներն ու դրույթները ձևակերպելու գիտական բառապաշար և լեզու: Սա չի նշանակում, թե անդրադարձները Նար-Դոսի ստեղծագործական աշխարհին սակավ են կամ ոչ լիարժեք: Անշուշտ, արվել և արվում են կարևոր ուսումնասիրություններ՝ հետազոտության կիզակետում ունենալով Նար-Դոսի ստեղծագործության պատմությունը, գեղագիտության ու ստեղծաբանական կենսոլորտի հիմնարար ու բազմակողմանի քննությունը, նրա երկերի կառուցվածքային ու ժանրատեսության խնդիրները: Դրա ակնհայտ ապացույցը ատենախոսի լայնահայաց դիտարկումներն են հարցի պատմության շրջանակներում:

Լրջահայաց գրականագետների գրչի տակ բազմակողմանի քննության են ենթարկվել գրողի ստեղծագործությանը վերաբերող բազմաթույթ հարցեր, սակայն իբրև ամբողջական համակարգ չի դիտարկվել Նար-Դոսի երկերի փիլիսոփայական հայեցակարգը: Այս ակնհայտ պակասությունը լրացնելու ձգտումով և բնավ չհավակնելով վերջնական ու սպառիչ խոսք ասելու՝ Տ. Մերջանյանը, ատենախոսության մեջ փորձում է Նար-Դոսի ստեղծագործություններում քննաբանել կյանքի ու մահվան փիլիսոփայական հայեցակարգը՝ ապահովելով ուսումնասիրության գիտական նորույթը: Սա ենթադրում է տեսական, փիլիսոփայական, գեղագիտական հուշարձանների ըստ ամենայնի յուրացում, տվյալ պարագայում 19-րդ դարավերջի, և ոչ միայն, արևմտաեվրոպական փիլիսոփայական մտքի ստեղծագործական (գիտական) ընթերցում, ինչը հայցորդին ըստ ամենայնի հաջողվել է: Բնագրերը վերլուծելու առաջադիր խնդրի անհրաժեշտությունից ելնելով՝ նա առարկայաբար հայտնվում է ստեղծագործության մեկնության համալիր դաշտում, ինչը ենթադրում է թե՛ նարդոսագիտության նախընթաց փորձի յուրացում, թե՛ ըստ դիտարկումների մշակութաբանական, փիլիսոփայական ընդհանրացումներ կատարելու կարողություն: Կիրառելով պատմահամեմատական, վերլուծական, համադրական մեթոդները՝ ատենախոսը, ներածությունից սկսած, հանդես է բերում առաջադիր նյութի լայն ու համակողմանի իմացություն, սուր դիտողականություն, վերլուծելու, զուգադրելու, եզրակացություններ անելու հմտություն, ուսումնասիրվող դարաշրջանի գրական-պատմական տիրույթում Նար-Դոսի տեղն ու դերը որոշարկելու կարողություն:

Իր առջև դրված նպատակն ու խնդիրներն իրագործելու, այն է՝ հին հունական, ավստրո-գերմանական փիլիսոփայության ու բարոյահոգեբանության համապատկերում Նար-Դոսի երկերում կյանքի ու մահվան հարցերը հնարավորինս ամբողջական և լիարժեք ներկայացնելու համար ատենախոսը կատարում է թեմատիկ հիմնավոր բաժանումներ:

Առաջին գլխում՝ «Կյանքի և մահվան մարդոսյան ընկալումները «Մեր թաղը» մորավիպաշարում», Տ. Մերջանյանը անդրադառնում է «Մեր թաղը» մորավիպաշարին՝ շոպենհաուերյան փիլիսոփայության տիրույթում ներկայացնելով Նար-Դոսի ընկալումները կյանքի ու մահվան շուրջ: Մարդկային բարոյականությունն ու հուզաշխարհը, անգիտությունն ու թուլականությունն ընդգծելու նպատակով ատենախոսը կատարում է ենթաթեմաների բաժանում: Տրոհումը, անշուշտ, առավել տեսանելի է դարձնում իրականության ծայրաբևեռները, մարդկային խաթարված հոգեբանությունը, ողբերգական զարգացումներով դեպի անկում տանող ուղին: Սակայն, մեր համոզմամբ, այս ներքին տրոհումները մասնատում են նշանների այն ողջ համակարգը, որը կազմում է մորավիպաշարի մարդոսյան հայեցակարգը (այս տրոհման արդյունքում մասնատվում են նաև եզրակացությունները, որոնք նովելաշարը զրկում են կոնցեպտուալ ամբողջական համակարգից):

Նար-Դոսը խորապես հարում էր ազգային-պահպանողականությանը, և նրա հերոսների վարքաբանական ու հոգեբանական դրսևորումները այդ էքզիստենցիալ-գոյաբանական դաշտում քննադատության չեն ենթարկվում. ողբերգական և հոգեկործան, կյանքի ու մահվան անընդհատական պայքարը մարդկային այդ հասարակության բնական վիճակն է: Ամբողջականության այս ողբերգական զգացողությունը թերևս նկատի ուներ Ստ. Թոփչյանը, երբ գրում էր. «Մարդկանց և միջավայրի ապշեցուցիչ ներդաշնակություն, բոլոր մանրամասները շաղկապված են կատարելապես: Նույնպիսի ամբողջականություն են կազմում շարքի պատմվածքները, միևնույն թաղի տարբեր անկյուններն են, միևնույն տեսակի արարածներ իրենց համանման հակումներով, պատկերացումներով, սովորույթներով, բարքերով, հարաբերություններով, կախումներով, մոլորություններով, իրենց սահմանափակ մտածողությամբ: Մի պատմվածքի նկարագրությունները լրացնում են մյուսին, տարբեր խրճիթները, որ կարծես մեկը մյուսի կրկնությունն են, պատասպարում են համանման ճակատագրեր, համանման մանուկների ու կանանց, և ամեն մեկում սկզբնավորվում ու ավարտվում է միևնույն ահավոր դրաման»²: Այս տեսանկյունից գնահատելի է ատենախոսի միտքը, թե Նար-Դոսն, այնուամենայնիվ, ակնհայտ ցուցանում է ողբերգության ու դրամայի նույն, ճանաչելի սկիզբը ու չի մոռանում այլ հերոսների միջոցով հնչեցնել կյանքի շարունակական ազդակները:

Նորավիպաշարին հաջորդում է «Սպանված աղավնին» վիպակի քննությունը, որ դառնում է ատենախոսության երկրորդ գլխի («Մերը կյանքի և մահվան սահմանագծում») առանցքը: Մերջանյանը գիտատեսական լուրջ պատրաստվածու-

² Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու չորս հատորով, Եր., Նաիրի, 1990, հատոր 1, էջ 15, Ստ. Թոփչյանի առաջաբանը:

թյամբ ոչ միայն շարունակում է քննել հերոսների ներաշխարհի տեսանելի ու անտեսանելի բախումները, այլև մատնանշել ընդհանրություններ համաշխարհային գրականության հայտնի կերպարների հոգեկերտվածքի միջև: Քննաբանության ողջ ընթացքում կին-տղամարդ հոգեբանական մոդելը ատենախոսը ներկայացնում է հայտնի մտածողների (Ա. Շոպենհաուեր, Ջ. Ֆրոյդ, Ռ. Ստերնբերգ և այլք) առաջ քաշած սիրո փիլիսոփայության ու հոգեբանության համաբնագրում՝ իրավացիորեն նարդոսյան վիպաշխարհում նկատելով աշխարհընկալման փիլիսոփայական այդ հավատամքի տարրերը:

Ուսումնասիրության երրորդ գլխում Տ. Մերջանյանը փորձում է բացահայտել անձնասպանության փիլիսոփայական հայեցակարգը «Աննա Սարոյան» վիպակում, «Պայքար», «Սահը» վեպերում: Ատենախոսի ջանքերը մեծ մասով հաջողվել են: «Աննա Սարոյան» վիպակի հերոսուհու հոգեբանության շարժընթացի, անձնասպանության հիմնապատճառների քննությունը կատարվում է համակողմանիորեն: Մատնանշվում է գրող-հոգեբանի բացառիկ կարողությունը ակնարկային գրականության այս ժանրի՝ նամակագրության միջոցով ցույց տալու կնոջ հուզաշխարհում ձևավորվող ողբերգության աստիճանական զարգացումը և մահվան գրկում անդորրություն գտնելու փիլիսոփայական մտահանգման անխուսափելի գաղափարը:

Ի դեպ գրականության՝ իբրև արվեստի տեսակի բնութագրման, նամակագրության ժանրային առանձնահատկություններին առանձին անդրադարձը, մեր կարծիքով, ավելորդ է (նույնը նշելի է նաև մյուս ստեղծագործությունների դեպքում, մասնավորապես նորավիպաշարի). ժանրի անխառն դրսևորման, երբեմն փոխաձևությունների ու փոխակերպությունների պատկերի յուրահատկությունների քննությունը նախընտրելի էր կատարել բնագրի վերլուծության ընթացքում:

Ֆրիդրիխ Նիցշեի, Օսվալդ Շպենգլերի փիլիսոփայական ուսմունքների, հոռետեսության փիլիսոփայության աշխարհայեցության հիմնարար նշանների գեղարվեստական համարժեքների լուծման մեջ է ներկայացվում «Պայքար» վեպը: Տ. Մերջանյանը փաստական դիտարկումով ներկայացնում է հերոսների ներաշխարհային որոնումների, հոգեբանական բախումների ու գիտակցական ինքնորոշման պատկերը՝ հոռետեսության գաղափարական առանցքի շուրջ կենտրոնացնելով վերլուծությունն ու տեսական ընդհանրացումներ անելով: Այս իմաստով արժեքավոր են ատենախոսի դիտարկումները. ժամանակաշրջանի ներքին ալեկոծությունների հոլովույթում հայտնվում են ոչ միայն հակոտնյա հոսանքները՝ ազգային-պահպանողական և ազատամտական, այլև այդ տիրույթում հարաբերվող հերոսների աշխարհայացքային բախումներն ու ներքին պայքարը: Ատենախոսը, սակայն, ձեռնպահ է մնում Նար-

Դոսի գրական-գեղագիտական հանգանակի գաղափարական հավատամքի ձևակերպումից և վերջնական գնահատական տալուց՝ մանավանդ որ այդ առիթով բազմաթիվ մեկնություններ են եղել: Բոլոր դեպքերում գրողը կրողն է ազգային ոգու ու գաղափարաբանության՝ ինքնությունը նշանակիր դարձնող կարևոր սուբստանցների՝ կրոնի, մշակույթի, ընտանիքի:

Շոպենհաուերյան հոռետեսական փիլիսոփայության հոսքերի բնական շարժընթացի, մարդու էության, աշխարհում նրա տեղի ու դերի, բացակայող երջանկության ու գոյության անիմաստության գիտակցության վերջնահանգրվանում են հայտնվում նաև «Մահը» վեպի հերոսները, մասնավորապես Լևոն Շահյանը: Հետազոտողի հանձնառությունն է վերհանել այդ հարցադրումները, մեկնաբանել դրանք, ապա ցույց տալ փիլիսոփայական հանրագումարը, որ է ուսումնասիրության մեթոդաբանական ելակետումը: Ահա այստեղ է, որ վեպի կերպարների կենսափիլիսոփայությունը քննելիս առավել խորքային են արտահայտվում ատենախոսի իմացությունն ու վերլուծական կարողությունները, որոնց շնորհիվ հերոսների մարդկային էության, հոգեկերտվածքի բացահայտումները, փոխհարաբերությունները, աշխարհայացքային ու արժեհամակարգի տարաբնույթ դրսևորումները, կյանքի ու մահվան շուրջ խորհրդածությունները, ի վերջո մահվան հետ ինքնահաշտեցումը ստանում են համակողմանի գիտական ձևակերպում: Իմ խորին համոզմամբ, եթե թեկնածուական ատենախոսության մեջ ի մի են բերված այս հարցադրումները, լուծված է բավական բարդ խնդիրը, ապա գործն արժանի է գնահատության, իսկ հայցորդը՝ թեկնածուի գիտական աստիճանի:

Տաթևիկ Մերջանյանի ատենախոսությունը գրված է նյութի քաջիմացությամբ, կատարած աշխատանքի կարևորության հստակ գիտակցությամբ: Ուսումնասիրությունն աչքի է ընկնում գիտական պատշաճ մակարդակով, գրագետ շարադրանքով: Ատենախոսն ամբողջությամբ տիրապետում է իր հետազոտության թեմային, լավատեղյակ է թեմային առնչվող գեղարվեստական, փիլիսոփայական, հոգեբանական և այլ բնույթի գրականությանը, վստահ առաջադրում է հարցեր ու տալիս պատասխաններ՝ փորձելով հնարավորինս լիարժեք բացահայտել կյանքի ու մահվան խնդիրը, դրան աղերսվող փիլիսոփայական հարցադրումները Նար-Դոսի ստեղծագործություններում:

Սեղմագիրը և յոթ հրապարակումները արտացոլում են ատենախոսության հիմնական բովանդակությունը: Նկատված փոքրաթիվ ոճական անհարթությունները, տեխնիկական վրիպակները բոլորովին չեն ստվերում կատարված զգալի աշխա-

տանքը, որն անկասկած կարող է տեսական ու գործնական նշանակություն ունենալ գրականության պատմության զարգացման շղթան ամբողջացնելու առումով:

Տ. Մերջանյանի՝ «Կյանքի և մահվան խնդիրը Նար-Դոսի երկերում» ուսումնասիրությունը համապատասխանում է ՀՀ ԲՈԿ-ի աստիճանաշնորհման կանոնակարգի պահանջներին, իսկ ատենախոսը արժանի է իր հայցած բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանին: Ուստի միջնորդում եմ Երևանի պետական համալսարանի Գրականագիտության 012 մեծահարգ գիտական խորհրդին՝ Տաթևիկ Մերջանյանին շնորհել իր հայցած գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանը:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝

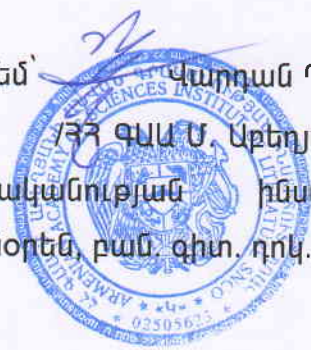

Եվա Մնացականյան

/բան. գիտ. թեկն., դոցենտ/

Եվա Մնացականյանի ստորագրությունը հաստատում եմ՝

Վարդան Դերիկյան
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվ.
գրականության ինստիտուտի
տնօրեն, բան. գիտ. դոկ./

8 հունվարի, 2020 թ.